

VU Research Portal

Arie van Deursen als katholiek historicus

van Lieburg, F.A.

published in

Transparant

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Lieburg, F. A. (2011). Arie van Deursen als katholiek historicus. *Transparant*, 22(3), 4-8.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Arie van Deursen

4

jaargang 22, nr 3 - 2011 transparant

Historicus Van Deursen brak in de jaren 1990 door bij het grote publiek. Soms werd hij daarbij ontvangen met kritische geluiden. Was het wetenschappelijk werk van Van Deursen niet teveel beïnvloed door zijn persoonlijke geloofsvisie? Tegenover dit soort bedenkingen van seculiere zijde volgde stevige omarming vanuit ultragereformeerde hoek. Biedt Van Deursen de ware vorm van christelijke geschiedschrijving? In zijn lezing bij de presentatie van *De geest is meer dan het lichaam* op 5 november 2010 in Gouda zocht prof. Fred van Lieburg naar de kern achter beide benaderingen. Volgens hem blijft het historisch vakmanschap van Van Deursen boven elke twijfel verheven. Zijn massieve beleving van de geopenbaarde waarheid hindert hem soms echter recht te doen aan nuances en ontwikkelingen binnen twintig eeuwen christendom.

door Fred van Lieburg

A. Th. van Deursen - Reformatorisch Dagblad

als katholiek historicus

Arie Theodorus van Deursen is een unieke persoonlijkheid. Ik ken hem al 24 jaar, maar ook wie hem kortere tijd heeft gevolgd, zal beamen dat je niet makkelijk iemand kunt noemen die op hem lijkt. Toch is er één publieke figuur die mij altijd weer aan Van Deursen doet denken. Dat is kardinaal Adriaan Simonis. Ik associeer beide mannen op het eerste gezicht vanwege hun uiterlijk en hun manier van praten. Als hen iets wordt gevraagd, kijken ze vaak even opzij of omhoog alvorens een bedachtzaam, gebeeldhouwd of cryptisch antwoord te formuleren. Veel dieper gaat de gelijkenis in de rotsvaste overtuiging waaraan ze stem geven. Dat is niet de christelijke leer, want de één is rooms-katholiek en de ander gereformeerd. Wat hen bindt is het geloof in de christelijke zedenwet als een onveranderlijke en onverwoestbare grondslag van de moraal. Die geldt voor alle tijden, maar Simonis en Van Deursen hebben zich een christelijke cultuurbeleving eigen gemaakt in de bloeitijd van het verzuilde Nederland. Toevallig zijn beiden geboren in 1931. Arie is vijf maanden ouder dan Ad.¹

Arie studeerde geschiedenis en Ad werd theoloog. Van Deursen werd in 1967 na tien jaar historisch bureauwerk docent aan de Vrije Universiteit. Dat was een vanzelfsprekende benoeming, al zou hij zich aan de VU steeds minder thuis voelen. Men moet maar eens lezen hoe hij op 5 mei 1969 een vergadering met studentikoze marxisten heeft doorstaan.² Het moet de ergste Bevrijdingsdag in zijn leven zijn geweest. Ronduit turbulent verliep de benoeming van Simonis tot bisschop van Rotterdam in 1970. Progressief katholiek Nederland kon de keuze van de paus niet waarderen. Volgens kerkhistoricus Ton van Schaik gaf zelfs kardinaal Alfrink zijn wijdeling geen ondubbelzinnige zegen mee. Hij zei dat een bisschop er moest zijn voor de hele kudde, niet slechts voor het conservatieve deel ervan.³

Zo bont kan de peetvader van Van Deursen, de Groningse hoogleraar Pieter Jan van Winter, het niet hebben gemaakt. Die zal de benoeming van zijn pupil niet hebben beschouwd als een partijdig zaakje in een parochiaal zuiltje. Het vakmanschap van de jonge Van Deursen stond buiten kijf. Maar er was meer. Zijn liberale leermeester was zijn loopbaan ooit begonnen met een studie over de retoriek van Abraham Kuyper. Daarin toonde hij een groot inlevingsvermogen in de geest en stijl van de calvinistische geweldenaar. "Van Winter onderschreef geen enkel van Kuypers idealen. Maar hij kon wel respect en begrip toedragen aan wat hemzelf innerlijk vreemd bleef."⁴

Ik citeerde zojuist uit een artikelenbundel van Van Deursen die in 1997 verscheen onder de titel *In gemeenschap met de tijd*. Dat was toen al de derde bundel opstellen, want in 1991 en 1996 had collega Gerrit Schutte al gezorgd voor de samenstelling van *De eeuw in ons hart* en *De hartslag van het leven*. De derde bundel berustte op een selectie van de auteur zelf en

verscheen in een tijd waarin Van Deursen roem oogstte met de ene na de andere bestseller. Hoewel hij al in de jaren zeventig opviel met *Bavianen* en *Kopergeld*, bereikte hij pas in de jaren negentig een breed publiek met *Een dorp in de polder* over Graft in de zeventiende eeuw. Sindsdien volgden vele herdrukken van ouder werk vanwege de leeshonger naar zijn prachtig geschreven verhalen over Mieus, Meynert en andere groten der aarde. En zoals kardinaal Simonis pas op zijn 75ste met emeritaat hoefde, wilde Van Deursen er op zijn 65ste eigenlijk niet van weten. Na zijn gedwongen pensionering bleef hij gewoon doorschrijven aan *De winnaar die faalde*, *De last van veel geluk*, *Een hoeksteen in het verzuild bestel* en wat al meer.

'Een verzuild historicus'

Niettemin is er sinds 1997 iets veranderd. Ik zal de vergelijking tussen de bejaarde hoogwaardigheidsbekleders nu even laten rusten. Ik citeer eerst uit een recensie van Klaas van Berkel, de indirecte opvolger van Van Winter aan de universiteit van Groningen. Bij deze collega viel de bundel *In gemeenschap met de tijd* niet in goede aarde. Hij vermoedde dat het Van Deursens laatste bundel zou zijn vanwege het opvallend ongelijke niveau van de verspreide opstellen. De bundel bevatte artikelen van zowel historische als opiniërende aard. Van Berkel legde zijn oordeel echter niet langs deze lat. Hij noemde twee bijdragen als dieptepunt: de Huizinga-lezing van 1994 en een opstel over de geestelijke cultuur van vroeger en de lichaamscultuur van tegenwoordig, het toenmalige paarse tijdvak. Van

Kardinaal Simonis

Berkel vond de strekking van dat laatste stuk "zo ongenueerd dat men er maar het beste het zwijgen toe kan doen." Vergoelijkend voegde hij eraan toe: "En toch, ook dit is Van Deursen. Wie werkelijk wil weten wat voor een type historicus hij is, zal ook de beschouwelijke stukken in zijn oordeel moeten betrekken."⁵

Zo'n oordeel waarin de wetenschappelijke en beschouwelijke stukken ineenvloeien, is er gekomen. Enkele jaren geleden vloeide een recensie uit de scherpe pen van VU-historicus Wim Berkelaar.⁶ Waar Van Berkel zweeg, ging Berkelaar spreken. In de *Academische Boekengids* besprak hij Van Deursens boek over de geschiedenis van de VU en constateerde hij dat de schrijver te sterk gedreven werd door zijn eigen gereformeerde beginselen om een goede historische taxatie te geven van het grote calvinistische wetenschapsproject van Kuyper en de zijnen. Berkelaar ging tevens in op Van Deursens vlijmscherpe recensie van de Kuyperbiografie van Jeroen Koch.⁷ Die zou niets van Kuyper begrepen hebben en zich met zijn oneerbiedige woordkeus een discussie met vakgenoten onwaardig hebben gemaakt. Berkelaar meende op zijn beurt dat Van Deursen zichzelf had onmaskerd als een verzuild historicus, een dominee voor de gereformeerde achterban, een "polemist voor eigen parochie".

Contrapunt

Het verhaal van Wim Berkelaar is natuurlijk snoeihard. Niettemin verwoordt hij in de lijn van Klaas van Berkel een in bredere kring kantelend beeld van de gevierde historicus gedurende de laatste tien jaar. Achteraf dicht Berkelaar zelfs een heldenrol toe aan Maarten Brands, die zich na de Huizinga-lezing van 1994 opwierp als de tolk van het geërgerde NRC-publiek, maar de kous op zijn kop kreeg door een vileine dupliek van zijn collega van de VU. In die tijd reageerde Van Deursen dus nog op kritiek van anderen; het artikel van Berkelaar wenste hij echter niet te beantwoorden. Hij beperkte zich tot een nadere toelichting van zijn ergernis over Jeroen

Koch, die hij opnieuw gebrek aan fatsoen en respect verweet.⁸ Deze koppigheid illustreert dat Van Deursen zelf niet gauw zal beweren dat hij veranderd is. Zijn strijd tegen vloeken of ongepast woordgebruik in de wetenschap is in elk geval niet van vandaag of gisteren.

Onder dit gesternte presenteerde Ton van der Schans een nieuwe artikelenbundel van A.Th. van Deursen. Gezien het pessimisme van Klaas van Berkel over zo'n vierde bloemlezing was er moed nodig voor zijn initiatief. Ik wil hem er graag voor prijzen. En Bert Bakker durfde de uitgave aan, al bevat de achterflap een zeer verouderde foto en nogal gedateerde recensie-uitspraken. Over de door Ton gemaakte selectie, indeling en inleiding kan men natuurlijk van mening verschillen. In elk geval bevat de bundel zowel cultuurkritische als strikt wetenschappelijke opstellen, zodat de eenheid van Van Deursens werk onder beide gedaanten – terecht – bij voorbaat wordt erkend. Evident vakmanschap en een expliciete levensovertuiging sluiten elkaar niet uit maar in. Als we aan de hand van de nieuwe steekproef iets over dat oeuvre willen zeggen, zal het eerder moeten gaan over de continuïteit tussen het oudere en recentere werk van Van Deursen, of over het evenwicht en de harmonie tussen de twee rollen die hij juist als *éminence grise* onder de Nederlandse christenhistorici weet te verenigen.

Voor dit moment kies ik voor de laatste vraagstelling. Staan de wetenschappelijke en de levensbeschouwelijke bijdragen op gelijk niveau of wringt het soms in deze ongelijksoortige

Evident vakmanschap en een expliciete levensovertuiging sluiten elkaar niet uit maar in.

combinatie? Ik geef mijn impressie in de gepaste nederigheid en eerbied jegens mijn gewaardeerde doctorvader. Maar ik wil de hooggestemde lofzang van Ton van der Schans in de inleiding van de bundel toch graag van een contrapunt voorzien. Als sleutel gebruik ik dan veiligheidshalve de regel die Van Deursen zelf noemde bij zijn eigen leermeester en die ik al aanhaalde met het oog op Van Winter. Die toetssteen betreft het opbrengen van respect en begrip voor wat hemzelf innerlijk vreemd bleef.

Absolute geloofsopvatting

Om te beginnen constateer ik dat Van Deursen innerlijk gedreven wordt door een zeer absolute en tijdloze opvatting van het christelijk geloof. Dat geloof wordt gedragen door het bijbels getuigenis en de belijdenis van de kerk der eeuwen. Maar dan wel met de bijbel die van kافت tot kافت Gods openbaring is en tegelijk van begin tot eind historisch realistisch of letterlijk echt gebeurd. En de belijdenisgeschriften omvatten niet alleen de oecumenische symbolen, maar ook de diverse gereformeerde confessies uit de zestiende en zeventiende eeuw. Deze opvatting van het christelijk geloof is voor Van Deursen een gegeven dat niet vatbaar is voor discussie of argumenta-

Kardinaal Simonis - midden - tijdens een ontmoeting met joodse leiders (2006)

tie. Dat betekent ook dat voor hem theologie en elke metabezinning die zich niet onderwerpt aan deze uitgangspunten, uit den boze is. Godgeleerdheid is dan geen ware godsdienst, maar valse godsbeoordeling. Zodra die in tegenspraak komt met de confessie als het getuigenis van de christelijke gemeente, is ze ketterij. De enige goede functie van theologie is de bescherming van de verstandelijke dimensie van het geloof tegen een eenzijdig emotionele "godsdienst als bevlogenheid".

Zo'n massieve persoonlijke geloofsvisie maakt het niet gemakkelijk om als wetenschapper en historicus om te gaan met de geschiedenis en in het bijzonder met twintig eeuwen christendom of vijf eeuwen protestantisme. Op zichzelf acht Van Deursen het vrije onderzoek naar de christelijke traditie ten volle geoorloofd met alle methoden en thema's die daarbij horen. Hij doet daar zelf met verve aan mee. Zolang hij zich kan inleven in geestverwanten in het verleden, kost het "recht doen aan gestorvenen" hem geen moeite. Het wordt pas lastig als hij mensen beschrijft in wie hij zich geloofsmatig niet kan inleven. Hij loopt dan wel eens het risico het respect en het begrip te verliezen voor wat hemzelf innerlijk vreemd is. Zo noemt hij de Nieuwe Bijbelvertaling een platte parafrase, gespeend van eerbied voor God en de Schrift, die geen serieus christen of geen orthodoxe kerkgemeenschap zou mogen gebruiken. Dat lijkt mij een aanmatigend oordeel over de vertalers en over de lezers, vooral jonge lezers, die met deze Bijbelvertaling vertrouwd raken. Hun geloof is er evengoed mee verbonden als dat van hen die eeuwenlang met de Statenbijbel leefden en van Van Deursens generatiegenoten die met de NBG-vertaling van 1951 opgroeiden.

Maar Van Deursen raakt ook in moeilijkheden als hij probeert grotere lijnen in de geschiedenis te trekken. Ik doel daarbij niet op zijn vermeende afkeer van theorieën en methoden, want ondanks zijn hekel aan abstracte volzinnen, cijfers en modellen weet hij vakmatig precies wat hij wil en doet en berust zijn vloeiend proza op een stevig fundament. Zijn bekende voorliefde voor concrete bronnen, leerzame citaten en individuele voorbeelden is het geheim van zijn evocatieve ge-

schiedschrijving, maar is tevens zijn bescherming tegen al te grove en schematische voorstellingen over het verleden. Toch waagt hij zich, vooral in zijn levensbeschouwelijke en cultuurkritische opstellen, af en toe aan generalisaties. Wellicht zijn die door zijn logische en categorische betoogtrant sterker dan hij bedoelt. Neem bijvoorbeeld zijn visie op de christelijke Verlichting. Gelovigen die serieus omgingen met nieuwe inzichten over het ontstaan van de Bijbel en de gedragsmotieven van de mens deelt hij onbekommerd in bij een stroming die de orthodoxie verloochende als enige mogelijkheid van waarachtig christen-zijn.

Geest en lichaam

De meeste vervreemding ontstaat echter rond het thema, dat tot de titel van de nieuwe bundel is doorgedrongen: *De geest is meer dan het lichaam*. De uitspraak "een gezonde geest in een gezond lichaam" is een gangbare verwoording van de eenheid van de menselijke psyche en het menselijk lichaam. Op die onlosmakelijke, biochemische eenheid hebben we in de nieuwste tijd alleen maar meer zicht gekregen. Van Deursen definieert de geest echter steeds als synoniem voor cultuur, denken en schrijven, de moraal van de samenleving. Zelfs een in andere zin zo gangbaar begrip als 'geestelijke ge-

Het wordt lastig als hij mensen beschrijft in wie hij zich geloofsmatig niet kan inleven.

zondheid' plaatst hij steeds in dit licht. Dat wringt in de rangschikking of zelfs tegenoverstelling tussen geest en lichaam, waarmee Van Deursen de hele westerse cultuurgeschiedenis interpreteert. Hij hanteert daarbij periodisering en waarbij soms de Verlichting, dan weer het nationaalsocialisme, en anders de jaren zestig als omslagpunten fungeren. Ik ben benieuwd hoe dergelijke schema's over de overwinning van de lichaamscultuur op de geestescultuur geconcretiseerd worden in de nieuwe 'Van Deursen' waarnaar reikhalzend wordt

uitgekeken – zijn boek over een dorp aan de kust, Katwijk aan Zee vanaf 1940.

Nu ik toch gewaagd heb die troebele materie aan te roeren, durf ik ook nog een keer terug te komen op de gelijkenis tussen professor Van Deursen en kardinaal Simonis. Het kan niemand ontgaan zijn dat de respectabele aartsbisschop op zijn oude dag onder vuur is gekomen in een kwestie waarin de harmonie van christelijk geloof en lichamelijke integriteit wel zeer pregnant in het geding is. Het leidde onder meer tot een uitspraak in de media, waarvan Simonis later ruiterslijk kon toegeven dat die in relatie tot het nazi-verleden ongelukkig gekozen was. Zo'n incident benadrukt vooral hoe belangrijk het is om in het openbaar nooit Nederlands te spreken met een vreemd accent. Dat gold in dit verband voor de cultuur van de geest tegenover de cultuur van het lichaam, maar het geldt evengoed voor het christelijk getuigenis in een libertijnse cultuur.

Een katholiek historicus

Omwille van dat onvervalste christelijke getuigenis sluit ik mijn speelse vergelijking tussen Van Deursen en Simonis af met het serieuze punt waarmee ik begonnen was. Beide verzuilde mensen interpreteren de christelijke leer verschillend, maar delen in hoge mate dezelfde christelijke ethiek. Die is zo fundamenteel voor de mensheid, dat ze zich niet leent voor versmalling naar roomse of protestantse snit, laat staan in klein-reformatorische geest. In die zin is ook het oeuvre van Van Deursen zo algemeen, dat ze kennisname verdient van een algemeen publiek, niet slechts van een orthodox gereformeerd publiek. Als de nieuwe bundel verder zou leiden tot een 'refoïsering' van Van Deursen, zou dat jammer zijn voor de verstrekkende, door groot geloof en groot vakmanschap gestempelde, betekenis van zijn intellectuele erfenis. Voor zover het geloof de grondtoon is van die erfenis, is die in wezen meer katholiek dan protestant en berust zij op Jezus' woorden die kardinaal Simonis als wapenspreuk voert: *Ut cognoscant te* ("Opdat zij U kennen", naar Johannes 17:3).

Personalia

Prof. dr. F.A. van Lieburg (1967) is bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Noten

- ¹ Zie hun biografische lemmata in Wikipedia.
- ² A.Th. van Deursen, *De geest is meer dan het lichaam. Opstellen over geschiedenis en cultuur* (Amsterdam 2010) 226-227.
- ³ Margreet Vermeulen, 'Omstreden krijtbijter is nu goedaardige middevelde', *De Volkskrant* (15 november 2005).
- ⁴ A.Th. van Deursen, *In gemeenschap met de tijd* (Amsterdam 1997) 211.
- ⁵ *Bijdragen en Mededelingen tot de Geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 553-554.
- ⁶ Wim Berkelaar, 'Polemist voor eigen parochie. A.Th. van Deursen als historicus en fundamentalist', *De Academische Boekengids* 58 (september 2006) 9-12.
- ⁷ A.Th. van Deursen, 'Kuyper in de taal van een libertijns pamflet', *Reformatorisch Dagblad* (17 mei 2006).
- ⁸ 'A.Th. van Deursen reageert op Wim Berkelaar. Niet alle opvattingen hoeven te worden gerespecteerd', *De Academische Boekengids* 59 (november 2006) 14.

Hommage aan

Op 5 november 2010 werd de bundel *De geest is meer dan het lichaam* in Gouda gepresenteerd. In de aanwezigheid van zijn vrouw, kinderen, vrienden en bekenden, ontving professor A.Th. van Deursen de door hemzelf geschreven bundel met opstellen over geschiedenis en cultuur. Als feestredenaars traden deze middag op de hoogleraren Fred van Lieburg en Gerrit Schutte. Samen met Van Deursen, drie sterren aan het VU-firmament, nu aanwezig op hogeschool De Driestar, waarvan de naam afkomstig is van de drie sterren die Kuyper als asterisken boven zijn artikelen in *De Standaard* schreef. Fred van Lieburg is één van de meest veelbelovende en geslaagde leerlingen van de leermeester en Gerrit Schutte is jarenlang collega van Van Deursen aan de VU geweest. Elders in dit nummer van *Transparant* kunt u de bewerkte bijdragen van beide historici op deze dag lezen. De bundel artikelen van Van Deursen is vooral hommage aan hem voor zijn belangrijke bijdrage aan het maatschappelijke debat over samenleving en cultuur.

door Ton van der Schans

Aanleiding

Van een boekpresentatie komt een boekpresentatie. Het idee een aantal artikelen van professor Van Deursen te bundelen en te presenteren is bij mij ontstaan bij de presentatie van het boek *Het gereformeerde geheugen* (red. George Harinck, Herman Paul en Bart Wallet). Dat was op 9 juli in 2009 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Bij die presentatie sprak de heer Jan Schinkelshoek (ex-Kamerlid voor het CDA) tamelijk uit de losse pols over zijn oud-gereformeerd verleden. En Van Deursen sprak over de geschiedenis van de gereformeerden; of nauwkeuriger uitgedrukt, over de manier waarop gereformeerden omgaan met hun verleden. Zijn rede bevatte ernstige kritiek op de manier waarop hedendaagse gereformeerden met hun verleden omgaan.